

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 4 (2019) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2019.04.05

Marek Jurczyszyn*

Henryk Przeździecki – propagator unii w Polsce

Henryk Przeździecki: An Advocate of the Ecclesiastical Union in Poland

Abstract: Rev. Henryk Przeździecki, PH.D. (1873–1939), Bishop of Podlasie, was ordained priest on 22 December 1895. Almost from the beginning, he combined priesthood functions with the work of a lecturer in a seminary and the duties of a journalist, publishing important articles and scholarly papers in the Catholic encyclopaedia and several publishing houses.

He undertook numerous responsible tasks in the Church, which was also of significance for the Polish state (e.g. the territorial shape of the diocese in the Second Polish Republic, the concordat, the neo-union). At the age of 45, he became bishop of the newly revived Podlasie diocese. His activity was then adapted to the needs of the diocese's faithful and priests. Bishop Przeździecki became known as an excellent organizer of religious life, a creator of Church institutions and a social activist. In fulfilling the duties of the shepherd of the reborn Podlasie diocese, he remained faithful to his vocation: *Unitis viribus* (in Latin: 'with combined forces'), emphasising consistent cooperation of members of one Church of Christ. He sought support in the Catholic Church and its educational power rather than in ideology or efforts to overcome religious minorities.

He became an advocate of the ecclesial union in Poland, putting much effort into promoting the ecclesiastical union in the Eastern Borderlands of the Second Polish Republic, particularly in Podlasie. Not only did he admit Orthodox people to the Roman Catholic Church, but he also received special rights to establish the Neo-Vincent parish.

* Marek Jurczyszyn (ORCID 0000-0001-9854-1945) – doktor, badacz niezależny, związany z Katedrą Pedagogiki Porównawczej i Filozofii Wychowania KUL, kontakt: marek-jurczyszyn@wp.pl.

He organised conferences with priests of both rites, visited parishes, supported those in need, tirelessly proclaimed the word of God and created Catholic organisations and neo-unionist fraternities. The bishop's main goal was to implement the commandment of the love of God and the neighbour, which he tried to achieve through these organisations and brotherhoods. He presented an interesting proposal for priests of the Eastern rite to found brotherhoods of prayer for the cause of the ecclesial union. He actively participated in union conferences in Poland and abroad, where he delivered speeches and organised related events. He considered political motives an obstacle to union-promoting activities.

Thanks to his unwavering faith and trust in Jesus Christ, he overcame various obstacles related to pastoral activity in the diocese of Podlasie and the promotion of the union in Poland.

Key words: Henryk Przeździecki, union, religious organisations, pastoral pedagogy.

Biogram¹

Henryk Przeździecki urodził się 17 lutego 1873 r. w Warszawie w rodzinie ziemiańskiej. Jego ojciec Edward uczestniczył w powstaniu styczniowym. Matka Anasta-

- 1 Biogram bpa podlaskiego ks. dr Henryka Przeździeckiego opracowano na podstawie publikacji: J. R[yster], *J E ks. dr Henryk Przeździecki*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1918, nr 1, s. 2–6; J. U[rban], *Śp. Biskup Henryk Przeździecki*, „Oriens”, 1939, nr 3, s. 94; L. Grzebień, *Przeździecki Henryk (1873–1939)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, red. tenże, t. 6, Warszawa 1983, s. 728; L. Balicki, *Biskup Henryk Przeździecki jako negocjator z rządem*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 32 (1985) z. 4, s. 5–25; F. Stopniak, *Przeździecki Henryk Ignacy*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 29, Wrocław 1986, s. 68–70; M. Mróz, *Henryk Przeździecki biskup podlaski wobec mniejszości narodowych: ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918–1925 (wybrane zagadnienia)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 57 (1988) nr 910: Historia, s. 35–57; B. Błoński, *Biskup Henryk Przeździecki – pierwszy ordynariusz wskrzeszonej diecezji siedleckiej czyli podlaskiej (Zarys działalności biskupa w 50 rocznicę jego śmierci)*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 58 (1989) nr 4–5, s. 156–168; J. M. Cygan, *Ksiądz biskup dr Henryk Przeździecki wobec najazdu bolszewickiego*, „Studia Podlaskie”, 9 (1999) nr 2, s. 115–125; K. Czyrka, *Jedność Kościoła w nauczaniu i działalności pasterskiej biskupa Henryka Przeździeckiego*, „Studia Podlaskie”, 9 (1999) nr 2, s. 127–186; E. Matyska, *Teologiczna koncepcja działalności pasterskiej biskupa podlaskiego Henryka Przeździeckiego (1918–1939)*, Siedlce 2003, s. 12–15, 73; R. Dmowski, *Wkład księdza Henryka Przeździeckiego biskupa podlaskiego w rozwój oświaty na Podlasiu*,

zja z Korytkowskich zmarła w 1930 r. Miał brata Alojzego, urodzonego w 1886 r., który służył w armii gen. Józefa Hallera w stopniu pułkownika, oraz Mariana Kazimierza (ur. 1890), absolwenta gimnazjum oo. jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem. Przyszły biskup zetknął się z unitami, prześladowanymi za wiarę po kasacie unii w 1875 r., we wczesnym dzieciństwie. Jego dziadkowie ze strony ojca wywodzili się z Podlasia z majątku Terebela koło Białej Podlaskiej. W Warszawie ukończył męskie Gimnazjum Praskie im. Władysława IV, wstąpił do seminarium duchownego, a 22 grudnia 1895 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk ks. bpa Kazimierza Ruszkiewicza. Władze zaborcze nie zatwierdziły jednak zdobytych przez niego uprawnień. Zatem przez dwa lata pełnił nieoficjalnie funkcję wikariusza w Makowie, Warce i Przybyszewie. Był też kapelanem szpitala na Pradze. Studia teologiczne kontynuował w Akademii Duchownej w Petersburgu, którą ukończył z wyróżnieniem w 1901 r., uzyskując stopień magistra teologii.

Po powrocie do kraju był wikariuszem w Woli koło Warszawy, a potem w parafii Świętej Trójcy na Solcu. Do 1908 r. sprawował obowiązki spowiednika i wykładowcy w warszawskim Seminarium Metropolitalnym. Uczył, w zależności od potrzeb, języka polskiego, katechetyki i archeologii, a później teologii pastoralnej i moralnej oraz prawa kanonicznego. Na jego wniosek wprowadzono do programu nauczania w seminarium ekonomię i nauki społeczne, które też wykładał. Doświadczenie działacza religijnego i społecznego oraz redaktora i publicyisty zdobywał najpierw jako wydawca czasopisma dla robotników „Towarzysz pracy”, współpracownik wydawnictwa naukowego „Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich”, współredaktor encyklopedii katolickiej, a później jako proboszcz parafii św. Józefa w Łodzi, organizator ochronek i szkół zawodowych oraz wydawca miesięcznika „Przewodnik Katolicki” i tygodnika ilustrowanego „Gromada”, założyciel lub współpracownik różnych organizacji charytatywnych. Brał udział w pracach między innymi Centralnego Komitetu Opiekuńczego, Komitetu Niesienia Pomocy Biednym i Komitetu Rady Głównej Opiekuńczej.

w: *Kultura narodowa i Kościół katolicki w tysiąclecie państwa polskiego*, red. W. Ważniewski, Siedlce 2003, s. 257–269; tenże, *Biskup ordynariusz podlaski Henryk Przeździecki (1873–1939) – szkic do biografii*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”, 15 (2006) s. 117–143; Z. E. Niebelski, *Przeździecki Henryk*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, Lublin 2012, kol. 719–721; R. Dmowski, *Unitis Viribus Diecezja Podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, s. 87–157; Z. Sobolewski, *Imię Twoje wystawiamy. Dzieje diecezji siedleckiej (1818–2018)*, Siedlce 2017, s. 108–111.

W latach 1905–1906 wspólnie z ks. Marcelim Godlewskim² i ks. Jerzym Matulewiczem³ opracowywał zasady działania Chrześcijańskiej Demokracji na ziemiach polskich w oparciu o naukę społeczną Kościoła zawartą w encyklikach *Rerum Novarum* i *Graves de Communi*. W 1912 r. został pracownikiem Kongregacji Konsystorialnej w Rzymie, a trzy lata później wikariuszem generalnym okupowanej przez Niemców części archidiecezji warszawskiej i wrocławskiej. W 1913 r. pełnił funkcję cenzora ksiąg treści religijnej w archidiecezji warszawskiej. W latach 1915–1916 odbywał podróże w charakterze delegata biskupów polskich do papieża Benedykta XV, którego informował o sytuacji w okupowanej Polsce. W Rzymie za całokształt prac naukowych otrzymał tytuł doktora teologii. W 1917 r. został członkiem Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego i wiceprzewodniczącym Komisji Sejmowo-Konstytucyjnej, która opracowała projekt Konstytucji i ordynacji wyborczej do Sejmu, a następnie współpracował z Radą Regencyjną odpowiadając za stosunki z Watykanem.

W dniu 17 listopada 1918 r. został konsekrowany na biskupa wskrzeszonej diecezji podlaskiej, której tereny papież Benedykt XV odłączył od diecezji lubelskiej bullą *Comissum humilitati nostrae* (24 września 1918). Miał wówczas 45 lat i był jednym z najmłodszych biskupów w polskim Episkopacie. Do współpracy zaprosił ks. prof. Czesława Sokołowskiego⁴ jako biskupa pomocniczego. Bp Przeździecki był znakomitym organizatorem życia religijnego i propagatorem różnych organizacji katolickich i bractw kościelnych w diecezji: Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej, Ligi Katolickiej, Akcji Katolickiej i innych. Po nominacji na biskupa podlaskiego utworzył Komitet Doraźnej Pomocy dla Podlasia,

- 2 M. Godlewski (1865–1945) – doktor teologii, działacz społeczny. Od 1903 r. skupiał przy kościele św. Krzyża w Warszawie świeckich i duchownych znawców myśli chrześcijańsko-społecznej, zob. R. Bender, *Godlewski Marceli*, w: EK, t. 5, Lublin 1989, kol. 1230.
- 3 J. Matulewicz (1871–1927) – błogosławiony Kościoła katolickiego, doktor teologii, socjolog, reformator marianów, założyciel dwóch żeńskich zgromadzeń zakonnych, wizytator apostolski na Litwie. Stworzył mocne podstawy dla działalności Kościoła litewskiego, Z. Proczek, *Jerzy Matulewicz*, w: EK, t. 7, Lublin 1997, kol. 1228–1230; T. Górski, *Matulewicz Jerzy*, w: PSB, t. 20, Wrocław 1975, s. 210.
- 4 Czesław Sokołowski (1877–1951) – po ukończeniu Akademii Duchownej w Petersburgu i uzyskaniu stopnia doktora wykładał w seminarium warszawskim i na UW. W 1919 r. został biskupem. W latach 1924–1925 był rektorem KUL, gdzie wykładał teologię fundamentalną jako profesor zwyczajny, G. Karolewicz, *Biskup Czesław Sokołowski. Rektor KUL w latach 1924–1925*, „Przegląd Uniwersytecki”, 1994, nr 1, s. 5.

odzyskał budynki kościelne, zorganizował kurię biskupią i sąd, wznowił działalność kapituły katedralnej janowskiej i powołał do istnienia muzeum diecezjalne, utworzył seminarium duchowne w Janowie Podlaskim, zainicjował proces beatyfikacyjny Męczenników Podlaskich. Współpracował z przedstawicielami wojska polskiego i władzami lokalnymi. Angażował się w działalność dla potrzebujących i biednych w diecezji, w kraju i zagranicą.

W 1923 r. zwołał pierwszy Synod diecezjalny w Janowie Podlaskim, który uporządkował prawodawstwo diecezjalne w 266 statutach obejmujących wszystkie dziedziny życia religijnego oraz sprawy administracyjne diecezji. Sprowadził na Podlasie zakony męskie i żeńskie, w tym: salezjanów, paulinów, księży zmartwychwstańców, Zgromadzenie Sióstr Niepokalanek, Siostry Franciszkańki Rodziny Maryi, Zgromadzenie Sióstr Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego. W 1923 r. otworzył Podlaskie Liceum Biskupie Św. Rodziny. Przeniósł stolicę biskupią z Janowa Podlaskiego do Siedlec. W 1927 r. odzyskał i sprowadził ponownie na Podlasie cudowne obrazy Matki Bożej Kodeńskiej i Matki Bożej Leśniańskiej. W 1931 r. powołał diecezjalną Caritas. W sumie erygował 55 parafii rzymskokatolickich na miejsce dawnych parafii unickich, utworzył 102 nowych parafii, 27 filii parafialnych oraz 11 parafii neounickich. Odbił 11 konferencji z księżmi dziekanami i 5 z kapłanami obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. Przeprowadził wiele wizytacji kanonicznych w parafiach, udzielając sakramentu bierzmowania i głosząc słowo Boże.

We współpracy z bpem Romualdem Jałbrzykowskim⁵ opracował projekt reorganizacji diecezji w Polsce, który zatwierdzili biskupi na konferencji Episkopatu Polski w Częstochowie w dniach 2–3 sierpnia 1924 r. Od 26 sierpnia 1919 r. do 2 marca 1926 r. pełnił funkcję sekretarza generalnego Episkopatu. Wydatnie przyczynił się do zawarcia konkordatu ze Stolicą Apostolską w 1925 r. Następnie był członkiem, a od 1930 r. przewodniczącym trzyosobowej Komisji (zwanej potem Komisją Papieską) do spraw związanych z realizacją konkordatu. W 1929 r. Episkopat powierzył biskupom Przeździeckiemu i Marianowi Fulmanowi sprawę budżetu i reorganizacji Wydziału Teologicznego KUL.

5 R. Jałbrzykowski (1876–1955) – teolog, działacz społeczny, biskup diecezji łomżyńskiej. Rozwijał kult eucharystii wśród wiernych i kapłanów, organizował m.in. kongresy eucharystyczne, S. Hołodok, *Jałbrzykowski Romuald*, w: EK, t. 7, Lublin 1997, kol. 737–738.

W latach 1923–1939 współpracował z papieżem Piusem XI w tworzeniu tzw. neounii (obrzędki bizantyjsko-słowiańskiego) we wschodnich diecezjach Polski. Zgodnie z instrukcją *Zelum Amplitudinis* (10 grudnia 1923) i pełnomocnictwem papieskim (21 stycznia 1924) tworzył parafie obrzędki bizantyjsko-słowiańskiego w diecezji podlaskiej. Był członkiem Komisji Unionistycznej Episkopatu Polski. Papież Pius XI powołał go w 1932 r. na konsultora Świętej Kongregacji dla Kościoła Wschodniego. Brał czynny udział w kongresach unijnych w Welehradzie i Pińsku oraz w ośmiu kongresach eucharystycznych w kraju i za granicą. Z jego inicjatywy odbył się Diecezjalny Kongres Eucharystyczny w Siedlcach w dniach 28–30 czerwca 1929 r. W tym samym mieście w 1938 r. założył Instytut Wyższej Kultury Religijnej przeznaczony dla inteligencji i członków Akcji Katolickiej.

W swoich publikacjach Przeździecki uwzględniał aktualne potrzeby religijne kapłanów i wiernych. Wydał m.in. książkę *Do robotników* (1905), wspólnie z ks. J. Matulewiczem broszurę *Zasady Demokracji Chrześcijańskiej* (1906). Opracował 234 hasła do *Podręcznej encyklopedii kościelnej* Zygmunta Chełmickiego⁶, która do dzisiaj zachowała swoją wartość poznawczą. Wielokrotnie wypowiadał się na łamach „Wiadomości Diecezjalnych Podlaskich”, w których zamieszczał instrukcje, odezwy i liczne listy pasterskie z okazji świąt religijnych,

6 Poszczególne egzemplarze encyklopedii ukazywały się systematycznie w wersji dwutomowej w latach 1904–1914. Nazwisko Przeździeckiego jako współredaktora widnieje począwszy od t. 1–2, a skończywszy na t. 33–34. Z analizy zawartości kolejnych tomów wynika, że opracowane przez niego hasła odnosiły się do zagadnień z np. historii Kościoła: *Akademia duchowna rzymsko-katolicka w Petersburgu*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, red. S. Gall, J. Niedzielski, H. Przeździecki i in., t. 1–2, Warszawa 1904, s. 84–86; *Dziekani w Polsce*, w: t. 9–10, Warszawa 1906, s. 265–267; *Katechumenat*, w: t. 21–22, Warszawa 1910, s. 31–32, hagiografii: *Andrzej, apostoł św.*, w: t. 1–2, s. 195; *Augustyn św.*, w: t. 3–4, Warszawa 1904, s. 1–12; *Ignacy Loyola św.*, w: t. 17–18, Warszawa 1909, s. 57–60, bibliistyki: *Barnaby św. list*, w: t. 3–4, s. 117–118; *Cierniowa korona*, w: t. 7–8, Warszawa 1906, s. 101–102; *Dekalog*, w: t. 7–8, s. 373–374, prawa kanonicznego: *Casus conscientiae*, w: t. 5–6, Warszawa 1905, s. 334–335; *Casus reservati*, w: tamże, s. 335–336; *Cenzura teologiczna*, w: tamże, s. 368, teologii moralnej: *Bahwochwalstwo*, w: t. 3–4, s. 90; *Cnota*, w: t. 7–8, s. 130–133; *Grzech*, w: 13–14, Warszawa 1907, s. 368–376, historii filozofii: *Augustynizm i szkoła augustyńska*, w: t. 3–4, s. 12–14; *Awerroes i awerroizm*, w: tamże, s. 26–28; *Monizm*, w: t. 27–28, Warszawa 1912, s. 181–183, katechetyki: *Artykuł wiary*, w: t. 1–2, s. 355–356; *Katechetyka*, w: t. 19–20, Warszawa 1910, s. 396–398; *Katecheza*, w: tamże, s. 398–399.

rocznic narodowych oraz podejmujące ważne zagadnienia społeczne. Większość z nich zebrał w dwu tomach: *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*⁷ (dalej: LPiP, t. 1), (51 listów i 12 przemówień) oraz *Listy pasterskie i przemówienia 1928–1938*⁸ (dalej: LPiP, t. 2), Siedlce 1938 (67 listów i 25 przemówień). Zmarł nagle 9 maja 1939 r. w wieku 66 lat podczas wizytacji kanonicznej w parafii Ortel Królewski. Pochowany został w podziemiach katedry w Siedlcach. Był duszpasterzem nie tylko gorliwym, lecz także kompetentnym z uwagi na zdobyte doświadczenie w pracy dla Kościoła i państwa polskiego. Oddał swoje życie w służbę Bogu i drugiemu człowiekowi.

Inicjator akcji unijnej w Polsce

Diecezja janowska czyli podlaska została założona w 1818 r. W latach 1867–1918 była włączona do diecezji lubelskiej. Historycznie i administracyjnie tereny diecezji podlaskiej obejmowały południowe Podlasie, część wschodniego Mazowsza oraz fragmenty Lubelszczyzny. Od 1919 r. do kwietnia 1939 r. jej ziemie obejmowały część województwa lubelskiego, a od kwietnia t. r. również warszawskiego. Geograficznie rozciągała się od środkowej Wisły po dolny i środkowy Bug. W 1918 r. odrodziła się Polska niepodległa i jednocześnie wskrzeszona została diecezja podlaska. W okresie międzywojennym doszło do kilku nieznacznych korekt granic diecezji. Pius XI w bulli *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r. kanonicznie zatwierdził obszar, wielkość i granice diecezji w całym kraju. W dokumencie przyjęto nową propozycję reorganizacji sieci dekanalnej i parafialnej diecezji podlaskiej. Utrzymano osiemnaście dekanatów: siedlecki św. Stanisława, siedlecki Niepokalanego Poczęcia NMP, bialski, janowski, liwski, łaskarzewski, łosicki, łukowski, międzyrzecki, parczewski, radzyński, sokołowski, sterdyński, stężycki, włodawski, węgrowski, wisznicki i żelechowski. Zmiany dotyczyły też kilku parafii. Ludność powstałej jednostki kościelnej utrzymywała się głównie z rolnictwa, część z handlu i drobnego rzemiosła. W dwudziestoleciu międzywojennym omawiany obszar był słabo zurbanizowany i uprzemysłowiony.

W 1919 r. diecezja podlaska liczyła 656 697 wiernych, zaś w 1938 r. – 773 410 wiernych. Przybyło zatem 137 713 nowych wiernych, w tym 5535 konwertytów

7 H. Przeździecki, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, Poznań 1928.

8 Tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1928–1938*, Siedlce 1938.

z różnych wyznań⁹. Po 1918 r. tysiące prawosławnych wstąpiło do Kościoła rzymskokatolickiego. Po 1920 r. konwersje stały się sporadyczne, ale zaczęto prosić o księży unickich¹⁰.

Dane biskupowi podlaskiemu specjalne uprawnienia do zakładania parafii neounickich, „gdziekolwiek ludność tego zażąda”¹¹, początkowo ograniczone do diecezji podlaskiej, a później rozciągnięte na pozostałe kresowe diecezje łańskie, tj. lubelską, wileńską, łucką i pińską, stały się podstawą tzw. akcji unijnej w Polsce.

Istotą nowego obrządku było to, że pozostawiono całą obrzędowość cerkwi prawosławnej łącznie z językiem staro-cerkiewno-słowiańskim, uznawano papieża za głowę Kościoła powszechnego, a w nabożeństwach dodatkowych dopuszczano języki narodowe: polski, rosyjski, ukraiński, białoruski.

Kwestia unii (neounii) przewijała się w różnych wypowiedziach ordynariusza podlaskiego. Można przekonać się o tym, analizując chociażby wspomniane wyżej listy i przemówienia do duchowieństwa i wiernych z lat 1918–1939, począwszy od listu pasterskiego *Z okazji trzechsetnej rocznicy śmierci męczenniczej św. Jozafata*¹² z 15 października 1923 r., a skończywszy na przemówieniu o unii florenckiej wygłoszonym na początku września 1937 r. w Pińsku: *Na szós-*

- 9 H. Przeździecki, *Na dwudziestolecie objęcia rządów w diecezji Podlaskiej*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1928–1938*, s. 384; R. Dmowski, *Unitis Viribus*, s. 62–63, gdzie podaje się dane liczbowe według powszechnych spisów ludności Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r. i 1931 r.
- 10 B. Łomacz, *Praca duszpasterska duchowieństwa neounickiego (diecezja podlaska w latach 1923–1939)*, „Nowum”, 1980, nr 5, s. 84.
- 11 F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyńsko-słowiańskiego (neounia)*, Lublin 1999, s. 57.
- 12 H. Przeździecki, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 188–194. Starosta włodawski w tajnej informacji z dnia 26 stycznia 1924 r. donosił wojewodzie lubelskiemu, że działalność ks. biskupa Przeździeckiego na rzecz unii ograniczyła się do wydania w jesieni 1923 r. listu pasterskiego, zarządzającego na całym obszarze diecezji podlaskiej uroczystych trzydniowych nabożeństw w związku z 300 rocznicą śmierci „męczennika Unii” i zarazem patrona Podlasia św. Jozafata, że nabożeństwa odprawiano w intencji nawrócenia schizmatyków i głoszono nauki o życiu i działalności św. Jozafata. Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, nr zespołu 403, *Propaganda unii kościelnej na terenie województwa lubelskiego 1919–1939*, sygn. 639, s. 38.

tej konferencji unijnej w Pińsku¹³. Ukazał się także osobny druk *Unia Florencka* (Pińsk 1937).

W myśl ustaleń biskupów polskich z listopada 1932 r. miały być obchodzone corocznie w Polsce w dniach od 18 do 25 stycznia tzw. tygodnie unijne. List pasterski bpa Przeździeckiego *Na tydzień unijny* wpisywał się w te obchody. Został napisany 8 grudnia 1932 r., a odczytany w kościołach katolickich 6 stycznia 1933 roku¹⁴. Wypowiedzi w nim zawarte były wyrazem szczerych przekonań autora i zawierały istotę akcji unijnej nie tylko na Podlasiu, ale w całej Polsce. Biskup zaznaczył we wstępie: „List ten pasterski rozpoczynam pisać na klęczkach wobec obrazu Najświętszej Marii w dniu święta Jej Niepokalanego Poczęcia”¹⁵. Znamienne, że najpierw prosił o wstawiennictwo Matkę Bożą, aby „słowa pisma pasterskiego trafiły do serc ludzkich i przyniosły stokratny owoc pokoju i jedności”¹⁶. Biskup Przeździecki uświadamiał, że Bóg objawił swoją nieskończoną dobroć i miłość w osobie Jezusa Chrystusa poprzez Maryję, że to najpierw On chce dotrzeć z Dobrą Nowiną do ludzkiego serca. To Bóg chce uczynić z grupy wiernych miłującą się wspólnotę, zaprowadzić jedność pośród uczniów Jezusa. Pisał, że każdy potrzebuje Chrystusa, że nic bez Niego nie może uczynić, także w sprawie jedności Kościoła. Udowadniał cytatami z Pisma św.¹⁷, że tylko w Chrystusie możliwa jest jedność, bo to On pokonał grzech i śmierć. Trzykrotnie, w różnych kontekstach, powtórzył słowa Chrystusa: „ufajcie, Jam zwyciężył świat” (J 16, 33). Jedynie w miłości Jezusa możliwe jest nowe życie. Chrystus umarł za grzechy człowieka, aby ten mógł otrzymać Ducha Świętego.

13 H. Przeździecki, *Listy pasterskie i przemówienia 1928–1938*, s. 563–572. W 1939 r. przypadła 500-letnia rocznica zawarcia unii florenckiej. Henryk Przeździecki jako konsultor Świętej Kongregacji dla Kościoła Wschodniego zwrócił się z prośbą do bpa lubelskiego Mariana Fulmana (zapewne też do innych biskupów ordynariuszy) o przesłanie do Biura Episkopatu Polski uwag związanych z obchodem jubileuszu unii. Do pisma był dodany załącznik „Uchwały Konferencji Episkopatu Polski w sprawie 500-letniego Jubileuszu Unii Florenckiej” (24 sierpnia 1936). Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, *500-letni jubileusz Unii Florenckiej*, Rep 61 XII 8, k. 1–2.

14 H. Przeździecki, *Listy pasterskie i przemówienia 1928–1938*, s. 172, 185.

15 Tamże, s. 172.

16 Tamże.

17 Dwadzieścia jeden razy powoływał się na wybrane fragmenty tekstu Ewangelii wg św. Jana, trzy razy na św. Mateusza i jeden raz na św. Łukasza oraz św. Marka.

W gruncie rzeczy list ten wzywał do nawrócenia i wiary w Dobrą Nowinę o Jezusie Chrystusie, głosił *kerygmat*: najpierw jedność z Bogiem, później z innymi. Biskup Przeździecki z tego powodu zalecił duchownym diecezji, aby w niedzielę poprzedzającą tydzień unijny było głoszone kazanie *Chrystus ustanowił Kościół*, a w trakcie tegoż tygodnia *Jak pracować dla jedności Kościoła*¹⁸.

Hierarcha prosił wiernych, zwłaszcza rodziców, aby zachęcali też swoje dzieci do modlitwy w intencji jedności Kościoła na Podlasiu. W tym celu powoływał się na odpowiedni fragment Ewangelii św. Marka mówiący o błogosławieństwie dzieci, o umożliwienie im kontaktu z Jezusem np. poprzez spowiedź, uczestniczenie w Eucharystii, przyjęcie Komunii św., modlitwę, gdyż „do takich należy Królestwo Boże” (Mk 10, 14).

Podkreślał, że oprócz modlitwy potrzeba czynu. Wskazywał, co należy konkretnie czynić:

Oto na wzór Chrystusa Pana miłujmy wszystkich. Bądźmy dla wszystkich dobrzy. Nie patrzmy krzywym okiem na prawosławnych i na tych wszystkich, którzy nie są w jedności kościelnej z nami. Gdy tylko możemy, dopomagajmy im, jeżeli pomocy naszej potrzebują. Wracających do jedności kościelnej całym sercem przyjmujemy. Gdy pragną być w jedności z zachowaniem swego obrządku wschodniego, nie przeszkadzajmy temu pragnieniu, każdy bowiem obrządek jest święty. Gdy nie mają świątyni własnej, jeżeli nie możemy groszem, dopomagajmy pracą, aby świątynia ich obrządku stanęła¹⁹.

Uważał, że bycie uczniem Chrystusa oznacza praktyczne zaangażowanie na rzecz jedności Kościoła zgodnie ze wskazaniem Ewangelii.

Według bpa Przeździeckiego powrót do jedności z Kościołem rzymskokatolickim, to powrót do posłuszeństwa papieżowi. Pisał: „W jedności z Ojcem św. nasza siła i moc. Od tej jedności oderwani stalibyśmy się gałęziami suchymi, bezpłodnymi, pozbawionymi soków odżywczych z żywego drzewa, Kościoła”²⁰. Uważał, że najpotężniejszym czynnikiem poruszającym sumienia i skłaniają-

18 Tamże, s. 173.

19 Tamże, s. 184–185.

20 H. Przeździecki, *Z okazji trzechsetnej rocznicy męczeńskiej śmierci św. Jozafata*, w: *tenże, Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 188, 192.

cym do jedności z Kościołem było głoszenie słowa Bożego²¹. W pierwszym liście pasterskim z 21 listopada 1918 r. pisał:

A gdy mi podano podczas konsekracji księgę Ewangelii, wziąłem ją po to, abym Wam Chrystusa opowiadał i Tego ukrzyżowanego. Bóg mię posyła do Was nie z wyszukaną mową mądrości ludzkiej, lecz z jasnym i prostym słowem nauki Chrystusowej. Wziąłem do ręki Ewangelię i będę Wam Chrystusa głosił po to, aby każdy z Was, naśladowując Chrystusa, wprowadził Go do serca, umysłu i całego życia swojego, aby Chrystus żył w rodzinach Waszych, we wsiach, miasteczkach, miastach, w warsztatach, w fabrykach, w szkołach, w związkach, w stowarzyszeniach, w życiu prywatnym i publicznym, abyście tak, jak On z Ojcem jedno jest, i Wy jedno z Nim i między sobą byli (J 17, 11–22)²².

Głównym celem i pragnieniem biskupa ordynariusza było, aby w diecezji podlaskiej szerzyć ideę nierozzerwalności Kościoła katolickiego. Pisał:

Daj Boże, aby wszyscy, którzy w diecezji Podlaskiej są poza jednością Kościoła, wrócili do jedności, abyśmy wszyscy, chociaż w różnych obrządkach, jedno byli w miłości Boga i miłości wzajemnej²³.

Słowa te ukazywały istotę akcji unijnej bpa Przeździeckiego.

Pasterz Kościoła podlaskiego zakładał więc parafie obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (w 1939 r. liczyły one 1750 wiernych²⁴). Podejmował też próby utworzenia parafii neounickich w Uhninie (1929), Hołowni (1930)²⁵ i Janowie

21 Por. tamże, s. 190.

22 H. Przeździecki, *Przy objęciu diecezji Podlaskiej*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 15–16.

23 Tenże, *Z okazji Konkordatu 1925 r.*, w: tamże, s. 219.

24 E. Matyska, *Teologiczna koncepcja działalności pasterskiej biskupa*, s. 74. W 1938 r. było 10 parafii i 1812 wiernych. Por. H. Przeździecki, *Na dwudziestolecie objęcia rządów w diecezji Podlaskiej*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1928–1938*, s. 389.

25 Por. R. Dmowski, *Unitis Viribus*, s. 113. W kwietniu 1935 r. z kancelarii wojewody lubelskiego wysłano pismo do starosty we Włodawie, w którym informowano o staraniach biskupa podlaskiego podejmowanych w MSW w sprawie przejęcia cerkwi w Hołowni. Archiwum Państwowe w Lublinie, UWL, WSP, nr zespołu 403, *Cerkwie prawosławne wyświęcone na kościoły 1919–1939*, sygn. 671, s. 4.

Podlaskim (1930). Organizował konferencje dla przedstawicieli duchowieństwa obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w Kurii Diecezjalnej w Siedlcach: 16 grudnia 1926 r., 5 grudnia 1929 r., 10 lutego 1933 r., 9 stycznia 1936 r., 3 grudnia 1936 r., na których wygłaszał przemówienia²⁶. Tabela 1 ukazuje czas i miejsce formowania się parafialnych wspólnot neounickich.

Tabela 1. Parafie neounickie utworzone w diecezji podlaskiej w okresie międzywojennym

Parafia	Pod wezwaniem	Data założenia
Hola	św. Praksedy Panny i Męczenniczki	12 kwietnia 1925
Bubel Stary, od 1930 r. Pawłów	św. Jana Ewangelisty	28 lipca 1925
Kijowiec	św. Dymitriusza Biskupa i Męczennika	28 lipca 1925
Połoski	Świętej Trójcy	21 lipca 1925
Terespol	M. B. Częstochowskiej	8 września 1926
Zabłocie	św. Mikołaja	15 grudnia 1926
Kostomłoty	św. Nicefora	31 stycznia 1927
Dokudów	św. Praksedy	1 marca 1928
Szóstka	św. Jerzego Męczennika	2 stycznia 1931
Kodeń	św. Michała	21 października 1933
Biała Podlaska	św. Jozafata	1 marca 1939

Źródło: F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neunia)*, s. 99–141, 220–327; R. Dmowski, *Unitis Viribus*, s. 112. Por. też: J. Lewandowski, *Problemy unii i neounii w XIX i XX w.*, „Rocznik Białkopodlaski”, 7 (1999) s. 243; E. Matyska, *Teologiczna koncepcja działalności pasterskiej biskupa...*, s. 73–74; R. Dydyca, *Neounijna akcja biskupa Henryka Przeździeckiego*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, 2014, nr 4, s. 30–33.

Ze wspomnianym „tygodniem” unijnym związana była konferencja księży proboszczów obrządku wschodniego z diecezji podlaskiej, która odbyła się 10 lutego 1933 r. Uczestniczyli w niej – jak można dowiedzieć się z tajnej notki starosty siedleckiego do Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego UW²⁷ – księża: Cyryl Haduszczak z parafii Szóstka, Nikodem Ciuśniak – Zabłocie, Sergiusz Pytecki – Dokudów, Mikołaj Szymański-Dobrowolski – Mikołaj Hałas – Hola, Arkadiusz Mikolski – Terespol, Aleksander Mikolski – Bubel-Pawłów, Michał Sułkowski – Kostomłoty. Omawiano na niej bieżące sprawy duszpasterskie.

26 H. Przeździecki, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 9; tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 8.

27 APL, UWL, WSP, sygn. 639, s. 51. Por. E. Matyska, *Teologiczna koncepcja działalności pasterskiej biskupa...*, s. 75.

Dokonano analizy: a) sukcesów: wzrost czci dla Chrystusa obecnego w Najświętszym Sakramencie oraz sakramencie pokuty i pojednania, b) przeszkód: trudności materialne parafii, nieświadomienie religijne i obojętność religijna wśród prawosławnych, nieprzychylnie stanowisko niektórych władz administracyjnych i większości społeczeństwa polskiego, wrogie wystąpienia duchownych prawosławnych oraz c) aktualnych zadań w pracy unijnej, m.in. staranne przygotowywanie się do głoszenia słowa Bożego, szerzenie miłości i przebaczenia słowem i czynem w Jezusie Chrystusie, stworzenie bractwa działającego na rzecz unii kościelnej środkami duchowymi: modlitwa, Komunia św., ofiara mszy św., częste nawiedzanie Najświętszego Sakramentu. Biskup prowadzący konferencję stwierdzał, że praca ta nie była dziełem ludzkim, lecz Bożym²⁸. Na zarzut władz administracyjnych, że działalność unijna jest wroga Polsce, Przeździecki odpowiedział zebrany na konferencji kapłanom:

Zarzut ten w pierwszym rzędzie dla nas biskupów, którzy, po Bogu, najbardziej miłujemy Polskę, za którą gotowiśmy życie oddać, w obronie której, gdy nawała bolszewicka zbliżała się, pisaliśmy listy pasterskie i pomimo grożącej nam śmierci zostaliśmy w diecezjach, powtarzam, zarzut ten dla nas jest bólem bólów, lecz z drogi niesamowolnie obranej, lecz z nakazu Chrystusa, nie cofniemy się. Do nas bowiem rzekł Chrystus: *Idźcie i nauczajcie wszystkie narody*²⁹.

Biskup podlaski zdawał sobie sprawę z tego, że byli tacy, którzy jawnie sprzeciwiali się kierowanej przez Kościół pracy unijnej. Do takich należał np. duchowny prawosławny Szymon Kamiński z Gnojna w pow. konstantynowskim, który był „zaciętym wrogiem katolicyzmu i polskości”³⁰. Nie pozwalał, by w cerkwi w Bublu Starym, przekazanej biskupowi ordynariuszowi, odbywały się nabożeństwa katolickie. Działania biskupa wywoływały reakcje wśród katolików. Stosunek mieszkańców wsi, dotkniętych kryzysem gospodarczym lat trzydziestych, był wobec neounii obojętny. Poglądy inteligencji w tej kwestii były podzielone: praktykujący katolicy opowiadali się za akcją bpa Przeździeckiego,

28 H. Przeździecki, *Na konferencji z kapłanami obrządku bizantyńsko-słowiańskiego 10 lutego 1933 r.*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 493.

29 Tamże, s. 497.

30 APL, UWL, WSP, sygn. 671, s. 14; K. Grzesiak, *Duchowieństwo prawosławne na południowym Podlasiu w okresie międzywojennym*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, 2013, nr 5, s. 212.

a tzw. inteligencja postępową była do niej ustosunkowana nieprzychylnie³¹. Jego poglądów nie podzielali: biskup lubelski Marian Fulman, kard. August Hlond czy matka Urszula Ledóchowska, którzy uważali, że należy przyjmować prawosławnych bezpośrednio do Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego³². W liście pasterskim *O pracy unijnej w Polsce* (Warszawa 1932, s. 13–35) hierarcha podlaski w jedenastu punktach tłumaczył zasadność prowadzenia akcji unijnej. Pojawiały się jednak wspomniane różnice zdań, zachodziły różne przeszkody i utrudnienia ze strony katolików, prawosławnych i urzędników państwowych. O niektórych formach inwigilacji biskupa ze strony administracji państwowej można dowiedzieć się z przykładowo wybranych sprawozdań nadsyłanych ze starostw do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie w latach 1923–1933.

Przedstawicielem administracji rządowej na obszarze województwa lubelskiego był w latach 1919–1926 wojewoda Stanisław Moskalewski, który np. posunięcia rewindykacyjne rządu wobec Kościoła prawosławnego motywował polską racją stanu³³. W latach 1925–1927 społeczność prawosławna skutecznie paraliżowała wzmożoną rządową akcją „unijną” na Podlasiu³⁴. Dlatego z początkiem lat trzydziestych nakazano ostrożność w tym względzie, by nie podsycać konfliktów na tle wyznaniowym³⁵. W międzyczasie nastąpiły zmiany na stanowisku wojewody. W latach 1926–1930 urzędował w Lublinie wojewoda Antoni Remiszewski, który kontynuował politykę swego poprzednika. Wkrótce zaczęto jednak realizować politykę Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem Józefa Piłsudskiego. Umożliwiano w miarę swobodny rozwój mniejszości narodowych, rozwijano solidaryzm społeczny. W latach 1930–1935 urzędem wojewódzkim kierował najpierw płk. dypl. Bolesław Świdziński (lata: 1930–1933), a po nim doktor praw mjr Józef Różniecki (1933–1937)³⁶. Byli oni zwolennikami spokoju publicznego.

31 APL, UWL, WSP, sygn. 639, s. 51; F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyńsko-słowiańskiego (neounia)*, s. 63–64.

32 F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyńsko-słowiańskiego (neounia)*, s. 63–64.

33 A. Mironowicz, *Rewindykacja i niszczenie prawosławnych obiektów sakralnych na terenie II Rzeczypospolitej*, „Elpis”, 8 (2006) nr 13–14, s. 17.

34 APL, UWL, WSP, sygn. 639, s. 38.

35 Por. tajne pismo wojewody Świdzińskiego do starosty Witolda Skarzyńskiego w Białej Podlaskiej z 9 kwietnia 1931 r., w: APL, UWL, WSP, sygn. 639, s. 38. Podobne pisma zostały wysłane do starostów w Radzynie Podlaskim, Chełmie i in.

36 W. Kozyra, *Wojewodowie lubelscy wobec życia społeczno-politycznego na Lubelszczyźnie w latach 1926–1939*, „Annales UMCS”, 58 (2003) sectio F, s. 162, 169–170, 176.

Ordynariusz podlaski już w kwietniu 1921 r. na łamach urzędowego miesięcznika „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” tłumaczył wojewodzie Stanisławowi Moskalewskiemu w odpowiedzi na jego pismo, że na rzecz kultu katolickiego nie przyjmie od rządu żadnej cerkwi prawosławnej, ponieważ nie uznaje, aby rząd miał prawo dysponować świątyniami i nie chce prawosławnym wyrządzać krzywdy, jaką „rząd prawosławny nam katolikom wyrządził”³⁷, motywując swoje działania rosyjską racją stanu. Uzasadniał swoją decyzję w tej sprawie misją biskupa katolickiego, która „wypływa z miłości, a nie z brutalnej siły fizycznej”³⁸. Nie zamierzał również oddać prawosławnym żadnej świątyni katolickiej obojga obrządków: łacińskiego i bizantyjsko-słowiańskiego³⁹.

Zaczął się więc od pisma naczelnika wydziału informacji MSW przesłanego 16 listopada 1923 r. wojewodzie lubelskiemu Moskalewskiemu. Polecono w nim, aby poddać bacznej obserwacji poczynania związane z wprowadzeniem na Kresach Wschodnich oraz w województwie lubelskim unii kościelnej. Stwierdzono, że „według posiadanych” wiadomości akcja koncentruje się m.in. wokół osoby bpa Przeździeckiego⁴⁰. Wojewoda zlecił wykonanie zadania odpowiednim starostom. W związku z tym 12 stycznia 1924 r. nadeszło doniesienie z Białej Podlaskiej, iż po przeprowadzeniu poufnych wywiadów zdołano ustalić, że biskup Przeździecki „jest nieprzychylnie usposobiony do akcji wprowadzenia unii kościelnej” [w rozumieniu administracji rządowej, tj. wprowadzania jej siłą – przypis M. J.]. Stwierdzono w doniesieniu, że podobny stosunek do tego rodzaju unii miało duchowieństwo prawosławne z powiatu bialskiego⁴¹. Przeciwni unii polegającej na rozebraniu cerkwi prawosławnej i wcieleniu ludności prawosławnej do parafii rzymskokatolickiej byli duchowni prawosławni powiatu konstantynowskiego, o czym donosił w swoim raporcie dnia 14 stycznia 1924 r. starosta z Janowa Podlaskiego⁴².

37 Do Pana Wojewody Lubelskiego, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1921, nr 4–6, s. 96. Por. E. Matyska, *Teologiczna koncepcja działalności pasterskiej biskupa...*, s. 65. Maciej Mróz określił program powolnej asymilacji bpa Przeździeckiego jako rozsądną politykę narodowościową wobec prawosławnych Ukraińców i Białorusinów. *Henryk Przeździecki biskup podlaski wobec mniejszości narodowych: ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918–1925 (wybrane zagadnienia)*, s. 56.

38 „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1921, nr 4–6, s. 96.

39 Tamże.

40 APL, UWL, WSP, sygn. 639, s. 5.

41 Tamże, s. 10. Por. F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neunia)*, s. 102.

42 Tamże, s. 18.

Urzednicy lubelscy doskonale zdawali sobie sprawę z tego, jaki charakter miały działania bpa Przeździeckiego na rzecz unii. Dnia 2 lipca 1924 r. kancelaria Wydziału I-go UWL wznowiła sprawę unii kościelnej na terenie województwa lubelskiego. Na jednym z druków kancelaryjnych znalazła się wówczas informacja, że należy odróżnić unię grekokatolicką od „usiłowań” biskupa podlaskiego zaprowadzenia unii Cerkwi prawosławnej i Kościoła katolickiego. Dokładnie wyjaśniono, na czym polegał nowy obrządek⁴³. Akceptowano działania ordynariusza umożliwiające powrót do wiary ojców unitom, których zaborca rosyjski niegdyś siłą włączył do prawosławia. Jego zabiegi dotyczące przywrócenia jedności Cerkwi prawosławnej z Kościołem katolickim na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej poprzez wprowadzenie nowego obrządku uważano jednak za zagrożenie dla kultury narodowej i polskiej racji stanu⁴⁴. Starosta powiatowy siedlecki Stanisław Guliński zawiadamiał dnia 20 marca 1933 r. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego UWL, że biskup podlaski zarządził potrącanie pewnych kwot z uposażeń księży na rzecz unii katolickiej. Z całej diecezji podlaskiej miało wpływać na ten cel 70 000 zł rocznie. Z tego powodu księża katolicycy byli „bardzo rozżaleni i niezadowoleni”. Podkreślono z ironią, że bp Przeździecki prowadził akcję unijną „bardzo forsownie” w celu uzyskania godności kardynała. „W związku z tym biskup podlaski oficjalnie unika momentów politycznych opozycyjnych. W zastępstwie robotę polityczną opozycyjną prowadzi sufragana Sokołowski”⁴⁵ – stwierdził starosta z Siedlec.

W 1923 r. ordynariusz podlaski, za wiedzą Ojca św. Piusa XI, poprosił generała jezuitów Włodzimierza Ledóchowskiego⁴⁶ o pomoc w prowadzeniu akcji

43 Tamże, s. 8.

44 Por. też: J. Lubecki. *Problem unijny i rozwój obrządku wschodnio-słowiańskiego w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe”, 1933, nr 2–3, s. 184–185. Akcję unijną krytykował publicysta Henryk Łubieński w pracy *Droga na wschód Rzymu*, Warszawa 1932. Historyk, profesor UW Oskar Halecki ubolewał, że doszukiwano się polityki w sprawie czysto religijnej; O. Halecki, *U źródeł polskich uprzedzeń wobec akcji unijnej*, „Oriens”, 1933, nr 1, s. 10.

45 APL, UWL, WSP, sygn. 639, s. 51.

46 W. Ledóchowski (1866–1942) – doktor filozofii, działacz społeczny i zakonny. W 1915 r. został wybrany generałem zakonu jezuitów. Pod jego rządami Towarzystwo Jezusowe dynamicznie się rozwijało, L. Grzebień, *Ledóchowski Włodzimierz*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 638.

unijnej⁴⁷. W ten sposób powstała gałąź wschodnia zakonu. W latach trzydziestych na terenie diecezji podlaskiej Córki Najświętszego Serca NMP obrządku wschodniego miały 4 domy i 48 zakonnic⁴⁸.

Zdaniem Bożeny Łomacz neounia zapewniała opiekę duszpasterską ludności rusińskiej. Zaspokajała ich pragnienie jedności z Kościołem katolickim. Forma opieki była dostosowana do potrzeb wiernych⁴⁹. Rząd polski zajmował jednakże wobec neounii stanowisko dwuznaczne. Z jednej strony poważnie utrudniał akcję unijną, a z drugiej szedł na daleko idące ustępstwa, np. przez dotowanie pewnej liczby parafii nowego obrządku⁵⁰.

Wojewodowie lubelscy realizowali politykę rządu. Uważali, że Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego nie służył interesom państwa i narodu polskiego na terenach wschodnich Polski, że był eksperymentem, który się nie sprawdził. Umacniał tylko wpływy ukraińskie i ośrodki antypolskie na tych ziemiach. W pewnym stopniu potwierdzały to sprawozdania i relacje starostów powiatowych przesyłane do urzędu wojewódzkiego w Lublinie. Przedstawiciele administracji wojewódzkiej zachowywali jednak pozory tolerancji dla akcji unijnej na Podlasiu.

Biskup Przeździecki natomiast prezentował stanowisko Ojca św. Piusa XI, zwolennika unii, który był przekonany, że utworzenie obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w Polsce umożliwi pozyskanie prawosławnych obywateli polskich dla Kościoła katolickiego. W związku z tym papież zalecał, aby szerzyć unię poprzez misje, dzieła dobroczynne i wsparcie materialne⁵¹. Dlatego biskup podlaski twierdził, że nawracanie ludności prawosławnej na katolicyzm

47 Ks. Hieronim Wyczawski uważał, że plan bpa Przeździeckiego zakładający stworzenie nowego obrządku, z którym wystąpił w 1923 r. mieli wypracować jezuici. Zbiegło się to z ogłoszeniem encykliki Piusa XI *Ecclesiam Dei* wzywającej prawosławnych do jedności. *Ruch neounijny w Polsce w latach 1923–1939*, „*Studia Theologica Varsoviensia*”, 1970, nr 1, s. 412.

48 S. Stępień, *Nowa unia kościelna. Obrządek bizantyjsko-słowiański*, w: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, red. tegoż, Przemyśl 1994, s. 165. Por. B. Łomacz, *Praca duszpasterska duchowieństwa neounickiego...*, s. 92.

49 B. Łomacz, *Praca duszpasterska duchowieństwa neounickiego...*, s. 103.

50 M. Papierzyńska-Turek, *Akcja neounijna i kontrowersje wokół rozumienia polskiej racji stanu*, „*Studia Religioznawcze*”, 1984, nr 19, s. 128.

51 F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounia)*, s. 58.

środkami administracyjnymi, z użyciem siły, tj. poprzez likwidację cerkwi, jest złe, że podobnie postępował carat w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. z Męczennikami Podlaskimi. Uważał, podobnie jak Ojciec św., że najpierw należy głosić Ewangelię, wzywać do nawrócenia i jedności z Bogiem, dopiero później ukazywać sposoby jedności z ludźmi, z prawosławnymi, np. poprzez wprowadzanie obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. Propagował neounię poprzez miłość czynną, modlitwę i Eucharystię⁵². Nie uniknął jednak różnych upokorzeń związanych z kierowaniem tzw. akcją unijną w swojej diecezji, a także na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. W jednym ze swoich przemówień stwierdził:

Wszędzie i zawsze motywy polityczne są przeszkodą do zjednoczenia wszystkich w Kościele. Polityka chce mieć z Kościoła narzędzie do swych ziemskich, często nawet zbrodniczych celów. Chrystusa do krzyża przybiła polityka, polityka chcąca wyniesienia własnego narodu ponad wszystkie, nieznosząca miłości pomiędzy narodami⁵³.

Po raz kolejny w historii ujawniła się rozbieżność między wiarą a polityką.

Propagator stowarzyszeń unickich

W języku kościelnym „pedagogia” oznacza formację w dwu wymiarach: wychowawczym i dydaktycznym. W wychowaniu chodzi bardziej o wyrobienie dobrego charakteru, właściwych postaw życiowych, szeroko rozumianej moralności niż o zdobycie wiedzy o rzeczywistości, kształtowanie wizji świata i życia. Celem wychowania jest ugruntowanie mocnej wiary w Boga, religijność i mądrość życiowa, posłuszeństwo Bogu, Kościołowi i władzy publicznej, zachowywanie Dekalogu, praktykowanie wielkich cnót: „wiary, nadziei i miłości (także miłości bliźniego i miłości społecznej, ojczyzny i narodu)”⁵⁴. Proces wychowania ma prowadzić do rozwoju cnót obywatelskich, służby społeczeń-

52 K. Czyrka, *Jedność Kościoła w nauczaniu i działalności pasterskiej biskupa Henryka Przeździeckiego*, s. 162.

53 H. Przeździecki, *Na szóstej konferencji unijnej w Pińsku 1,2,3 września 1937 r.*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 569.

54 E. Walewander, *Pedagogia katolicka w diecezji lubelskiej 1918–1939*, Lublin 2007, s. 25.

stwu, pracowitości, altruizmu. Podstawową cechą pedagogii chrześcijańskiej jest absolutny prymat wartości etyczno-moralnych. Dydaktykę (nauczanie, kształcenie) rozumiano w Kościele w szerszym znaczeniu, jako słowo, *kerygma*, przepowiadanie, katechezę, nauczanie dzieci, młodzieży i dorosłych, kaznodziejstwo, piśmiennictwo, wydawnictwa i popieranie szkolnictwa. Narzędziami całej formacji kościelnej są nie tylko ośrodki naukowe i badawcze, lecz także istotną rolę odgrywają czynniki samokształceniowe i przeżyciowe, np. bliski kontakt z Pismem Świętym, liturgia, sakramenty, praktyki pobożnościowe, pielęgnowanie zwyczajów, branie udziału we wspólnotach i stowarzyszeniach religijnych. Celem takiej formacji jest wychowanie i wykształcenie każdego człowieka na doskonałego, mądrego i rozumnego chrześcijanina według modelu, jaki Kościół prezentował od dawna⁵⁵. Ogólnie można stwierdzić, że w ujęciu obiektywnym trzonem tego modelu jest doktryna katolicka (jako układ aksjomatów), a w subiektywnym (jako pewna postawa życiowa) tworzą go czynniki zarówno obrzędowe, emocjonalne, jak i racjonalne.

Ujawniło się to całkowicie w pasterskiej pedagogii ordynariusza podlaskiego. Jej istotę najtrafniej oddają łacińskie słowa zawołania biskupiego *unitis viribus* (wspólnymi siłami). Bp Przeździecki wybrał takie hasło swojego pasterzowania, gdyż pragnął z jednej strony zgodnej współpracy nad odbudową zniszczonych po czasach zaborów i pierwszej wojny światowej struktur kościelnych na Podlasiu, a z drugiej zaś poszukiwał „klucza jedności Kościoła na tych terenach, uświęconych męczeńską krwią unitów, prześladowanych z powodu ich więzi z Następcą Piotra”⁵⁶. Chodziło mu także o zgodne współzycie ludzi, zjednoczenie Polaków, współdziałanie kapłanów obojga obrządków, o rozwój dzieł charytatywnych na rzecz ubogich, o tworzenie organizacji religijnych propagujących jedność i współpracę w szerzeniu królestwa Chrystusowego na ziemi. Zrzeszenia, bractwa katolickie i unickie przez odpowiednie wychowanie religijno-moralne przewyciężały marazm, apatię i egoizm we wspólnotach parafialnych, umożliwiały rozwój pozytywnych cech charakteru u poszczególnych wiernych: czystości, obowiązkowości, pokory, roztropności, gospodarności, dzielności, pobożności i altruizmu. Ich głównym celem było pogłębianie wiary

55 Tamże, s. 24.

56 *Słowo biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego*, w: E. Matyska, *Teologiczna koncepcja działalności pasterskiej biskupa...*, s. 5.

swoich członków, umacnianie życia religijnego w parafiach, wskazywanie wiernym konkretnych wzorców osobowościowych i społecznych, a także zachęcanie do aktywności, zwłaszcza na wsi, do podnoszenia kultury życia, pracowitości i produktywności działania.

Biskup podlaski tworzył odpowiednie struktury diecezjalne (centra kierownicze) i koordynował działania związane z zakładaniem oraz prowadzeniem organizacji i bractw religijnych, aktywizował wspólnoty chrześcijan na Podlasiu. W 1938 r. na terenie diecezji było w sumie 25 bractw i 9 stowarzyszeń religijnych, w których ponad 454 509 osób należało do obrządku łańcińskiego i 111 parafian do obrządku bizantyjsko-słowiańskiego⁵⁷. Jako przykład bractw neounickich można wymienić: św. Mikołaja, św. Nicetasa, Siestryczestwo, św. Cyryla i Metodego, św. Jana Miłościwego, św. Jana Ewangelisty. Wszystkie miały być tworzone na wzór łańciński.

Bractwo św. Mikołaja w Bubl-Pawłowie było przykładem dla innych bractw zakładanych przez wiernych obrządku wschodniego⁵⁸. W czerwcu 1931 r. liczyło ono 23 członków, a już pod koniec tego roku ich liczba wzrosła do 25⁵⁹. Biskup zarządził, aby po zatwierdzeniu odpowiedniego statutu, w każdej parafii powstało bractwo św. Mikołaja. Zlecił również ks. proboszczowi parafii Hola Mikołajowi Hałasowi, aby przesłał do akceptacji Kurii Diecezjalnej statut bractwa Apostolstwa Modlitwy, który wszystkie parafie obrządku wschodniego miały za zadanie wprowadzić w życie⁶⁰. W 1930 r. w parafii obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w Dokudowie istniało Bractwo Siestryczestwo, którego celem było dbanie o porządek w kościele i wokół niego. Jego członkowie troszczyli się o piękno obrzędów religijnych. Bractwo prowadziło działalność, chociaż nie miało jeszcze statutu. Należało do niego 55 członków (48 kobiet i 7 mężczyzn),

57 H. Przeździecki, *Na dwudziestolecie objęcia rządów w diecezji Podlaskiej*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 391.

58 *Protokół v konferencji z kapłanami obrządku wschodnio-słowiańskiego, diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej, odbytej w dniu 9 stycznia 1936 r. w Siedlcach pod przewodnictwem J. E. Biskupa Ordynariusza*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1936, nr 1–2, s. 73. Por. B. Łomacz, *Praca duszpasterska duchowieństwa neounickiego...*, s. 102.

59 F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounia)*, s. 230.

60 H. Przeździecki, *Na konferencji z kapłanami obrządku bizantyjsko-słowiańskiego – 9 stycznia 1936 r.*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 533–534.

z których każdy uiszczał składkę 1 zł rocznie⁶¹. W parafii w Terespolu natomiast założono w latach trzydziestych dwa kółka różańcowe⁶².

W 1933 r. hierarcha podlaski zaproponował kapłanom obrządku wschodniego szczególny rodzaj bractwa „o Unię kościelną” bez składek pieniężnych, miała obowiązywać jedynie „składka modlitwy, ofiara Najświętszego Sakramentu”. W bractwie tym każdy kapłan zobowiązywał się do odprawienia przynajmniej jednej mszy św. w roku w intencji jedności kościelnej, w tej intencji ofiarować raz w miesiącu swoje modlitwy i jak najczęściej nawiedzać Najświętszy Sakrament. Biskup zalecał, aby członkowie bractwa przynajmniej raz w roku przyjęli Komunię św. w intencji unii kościelnej, odmawiali co tydzień modlitwę „Witaj Królowo, Matko litości” (Radujsia Caryce) i w miarę możliwości nawiedzali Najświętszy Sakrament⁶³.

Jak się przedstawiała sprawa bractw obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w 1936 r. i na początku 1939 r. ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Bractwa parafii neounickich w diecezji podlaskiej w 1936 r. i 1939 r.

Parafia	Bractwo i liczba członków			
	1936		1939	
Bubel-Pawłów	św. Mikołaja	24	św. Mikołaja	22
Dokudów	[Siostryczestwo]	47	[Siostryczestwo]	45
Kostomłoty	[św. Nicetasa, męczennika]	33	św. Nicetasa	52
Połoski	św. Cyryla i Metodego	25	św. Cyryla i Metodego	42
Szóstka	św. Jana Miłościwego	28	św. Mikołaja	57
Terespol	św. Jana Ewangelisty	34	św. Jana Ewangelisty Różańcowe	43 25

Źródło: Protokół v konferencji z kapłanami obrządku wschodnio-słowiańskiego, s. 72–73; Protokół VIII konferencji z kapłanami obrządku bizantyjsko-słowiańskiego, diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej, odbytej w dniu 25 stycznia 1939 roku w Siedlcach pod przewodnictwem J. E. Biskupa Ordynariusza, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1939, nr 1–2, s. 18–19.

Członkowie powyższych bractw gruntownie studiowali prawdy wiary katolickiej, prowadzili przykładne życie, często przystępowali do spowiedzi i Komunii św., starali się o upiększenie świątyni, krzewili kult św. Mikołaja przez

61 F. Rzemieniuk, *Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounia)*, s. 243.

62 Tamże, s. 322.

63 H. Przeździecki, *Na konferencji z kapłanami obrządku bizantyjsko-słowiańskiego 10 lutego 1933 r.*, w: tenże, *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, s. 504–505.

praktykowanie, na jego wzór, czynnego miłosierdzia (bractwo św. Mikołaja). Obowiązkowo uczestniczyli w nabożeństwach niedzielnych i świątecznych. Bracia w czasie nabożeństw trzymali w rękach świece. Brali udział, zazwyczaj raz w miesiącu, w specjalnych nabożeństwach „brackich”. Bractwo św. Jana Miłościwego miało swoje nabożeństwa w piątki każdego miesiąca. Uczestniczyli też w pogrzebach, asystowali przy udzielaniu ostatnich sakramentów, prali bieliznę kościelną, podczas nabożeństw śpiewali odpowiednie pieśni (bractwo w Dokudowie). Osoby należące do bractw: św. Mikołaja, św. Jana Miłościwego oraz św. Cyryla i Metodego szerzyły ideę unii wśród prawosławnych. Należy zauważyć, że w parafii Hola w 1936 r. usiłowano zakładać bractwo Apostolstwa Modlitwy (zgłosiło się 27 osób)⁶⁴. W 1939 r. natomiast czyniono przygotowania do zorganizowania bractwa św. Antoniego. W 1936 r. istniało w parafii Kodeń Zgromadzenie Sióstr Najczystszego Serca NMP obrządku wschodniosłowiańskiego (5 osób). Siostry zajmowały się propagowaniem unii kościelnej, opieką nad dziećmi w wieku przedszkolnym i prowadziły pracownię krawiecką. Pracowały w ciężkich warunkach. Biskup ordynariusz dziękował siostrze i zapewniał o swojej pomocy⁶⁵. Nie założono tam wprawdzie bractwa, nawet w późniejszych latach z powodu braku lokalu, ale niektóre dzieci należały do Krucjaty Eucharystycznej razem z dziećmi obrządku łacińskiego⁶⁶.

Przeździecki zwracał uwagę na konieczność zakładania bractw w każdej parafii obrządku wschodniego. Zależało mu na aktywności członków, a nie na ich ilości. Przypominał, że do bractw mogli należeć tylko katolicy. Powoływał się na Instrukcję Świętej Kongregacji dla Kościoła Wschodniego z 1937 r., która przewidywała zakładanie w parafiach obrządku bizantyjsko-słowiańskiego bractw Najświętszego Sakramentu, Nauki Chrześcijańskiej, Matki Bożej Nieustającej Pomocy oraz innych, pod warunkiem, że będą „prawidłowo założone

64 W 1938 r. bractwo Apostolstwa Modlitwy już istniało w tej parafii. *Protokół VII konferencji z kapłanami obrządku bizantyjsko-słowiańskiego, diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej, odbytej w dniu 10 stycznia 1938 roku w Siedlcach pod przewodnictwem J. E. Ks. Biskupa Sufragana, D-ra Czesława Sokołowskiego*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1938, nr 1–2, s. 11.

65 Por. *Protokół V konferencji z kapłanami obrządku wschodnio-słowiańskiego*, s. 73.

66 Por. *Protokół VIII Konferencji z kapłanami obrządku bizantyjsko-słowiańskiego*, s. 19.

tam, gdzie wydawać się będzie rzeczą odpowiednią”⁶⁷. Tym samym miały być „agrygowane” do odpowiedniego Arcybractwa w Rzymie.

Z biogramu biskupa podlaskiego ks. dr Henryka Przeździeckiego wynika, że był bardzo dobrze przygotowany do zadań ordynariusza diecezji. Jego pisma i działalność pasterska świadczą o tym, że w sprawach unii w Kościele kierował się przede wszystkim motywacjami religijnymi. W działalności unijnej opierał się na miłości praktycznej, modlitwie, głoszeniu słowa Bożego i Eucharystii. Usiłował ściślej związać wierzących katolików i unitów z Kościołem poprzez promowanie różnych organizacji katolickich i bractw unijnych.

Streszczenie: Biskup podlaski ks. dr Henryk Przeździecki (1873–1939) przyjął święcenia kapłańskie dnia 22 grudnia 1895 r. Prawie od początku łączył funkcje kapłańskie z pracą wykładowcy w seminarium duchownym i z obowiązkami publicysty zamieszczającego ważne artykuły i opracowania naukowe w encyklopedii katolickiej i w innych wydawnictwach.

Podejmował liczne odpowiedzialne zadania w Kościele mające też znaczenie dla państwa polskiego (np. kształt terytorialny diecezji w II RP, konkordat, neounia). W wieku 45 lat został biskupem wskrzeszonej na nowo diecezji podlaskiej. Jego działalność została wówczas dostosowana do potrzeb wiernych i kapłanów wspomnianej diecezji. Dał się poznać jako znakomity organizator życia religijnego, twórca instytucji kościelnych i działacz społeczny. W wypełnianiu zadań pasterza odrodzonej diecezji podlaskiej pozostał wierny swojemu zawołaniu biskupiemu: *Unitis viribus* (łac. złączonymi siłami), kładąc akcent na zgodną współpracę członków jednego Kościoła Chrystusowego. Nie stawiał ani na ideologię, ani na zwalczanie mniejszości, ale na Kościół katolicki i jego siłę wychowawczą.

Nowy biskup podlaski stał się promotorem akcji unijnej w Polsce. Włożył wiele wysiłku w szerzenie unii kościelnej na Wschodnich Kresach II Rzeczypospolitej, a szczególnie na Podlasiu. Nie tylko przyjmował wiernych prawosławnych do Kościoła rzymsko-katolickiego, lecz także otrzymał specjalne uprawnienia do zakładania parafii neounickich. Organizował konferencje z kapłanami obu obrządków, wizytował parafie, wspierał materialnie potrzebujących, nieustrudzenie głosił słowo Boże, tworzył organizacje katolickie i bractwa neounijne. Wprowadzanie w czyn przykazania miłości Boga i bliźniego uczynił głównym celem wspomnianych organizacji i bractw. Przedstawił ciekawą propozycję dla kapłanów obrządku wschodniego, aby zakładali bractwa modlitwy w intencji unii kościelnej. Aktywnie uczestniczył w zjazdach unijnych w kraju

67 Tamże.

i zagranicą, na których wygłaszał referaty dotyczące unii, organizował „tygodnie” unijne. Uważał motywy polityczne za przeszkodę w działalności unijnej.

Dzięki niezłomnej wierze i zaufaniu samemu Jezusowi Chrystusowi pokonywał różne przeszkody związane z działalnością pasterską w diecezji podlaskiej i z promocją unii w Polsce.

Słowa kluczowe: Henryk Przeździecki, unia w Polsce, organizacje religijne, pasterska pedagogia.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, nr zespołu 403, sygn. 639, *Propaganda unii kościelnej na terenie województwa lubelskiego 1919–1939* oraz sygn. 671, *Cerkwie prawosławne wyświęcone na kościoły 1919–1939*.

Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, *500-letni jubileusz Unii Florenckiej*, Rep 61 XII 8, k. 1–2.

Protokół V konferencji z kapłanami obrządku wschodnio-słowiańskiego, diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej, odbytej w dniu 9 stycznia 1936 r. w Siedlcach pod przewodnictwem J. E. Biskupa Ordynariusza, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1936, nr 1–2.

Protokół VII konferencji z kapłanami obrządku bizantyńsko-słowiańskiego, diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej, odbytej w dniu 10 stycznia 1938 roku w Siedlcach pod przewodnictwem J. E. Ks. Biskupa Sufragana, D-ra Czesława Sokołowskiego, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1938, nr 1–2.

Przeździecki H., *Listy pasterskie i przemówienia 1918–1928*, Poznań 1928.

Przeździecki H., *Listy pasterskie i przemówienia 1928–1938*, Siedlce 1938.

Opracowania

Balicki L., *Biskup Henryk Przeździecki jako negocjator z rządem*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 32 (1985) z. 4, s. 5–25.

Bender R., *Godlewski Marceł*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1230.

Błoński B., *Biskup Henryk Przeździecki – pierwszy ordynariusz wskrzeszonej diecezji siedleckiej czyli podlaskiej. (Zarys działalności biskupa w 50 rocznicę jego śmierci)*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 58 (1989) nr 4–5, s. 156–168.

Cygan J. M., *Ksiądz biskup dr Henryk Przeździecki wobec najazdu bolszewickiego*, „Studia Podlaskie”, 9 (1999) nr 2, s. 115–125.

- Czyrka K., *Jedność Kościoła w nauczaniu i działalności pasterskiej biskupa Henryka Przeździeckiego*, „Studia Podlaskie”, 9 (1999) nr 2, s. 127–186.
- Dmowski R., *Biskup ordynariusz podlaski Henryk Przeździecki (1873–1939) – szkic do biografii*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”, 15 (2006) s. 117–143.
- Dmowski R., *Unitis Viribus Diecezja Podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, s. 87–157.
- Dmowski R., *Wkład księdza Henryka Przeździeckiego biskupa podlaskiego w rozwój oświaty na Podlasiu*, w: *Kultura narodowa i Kościół katolicki w tysiąclecie państwa polskiego*, red. W. Ważniewski, Siedlce 2003, s. 257–269.
- Do Pana Wojewody Lubelskiego*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1921, nr 4–6, s. 96.
- Dydycz R., *Neounijna akcja biskupa Henryka Przeździeckiego*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, 2014, nr 4, s. 30–33.
- Górski T., *Matulewicz Jerzy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław 1975, s. 210.
- Grzebień L., *Ledóchowski Włodzimierz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 638.
- Grzebień L., *Przeździecki Henryk (1873–1939)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, red. tenże, t. 6, Warszawa 1983, s. 728.
- Grzesiak K., *Duchowieństwo prawosławne na południowym Podlasiu w okresie międzywojennym*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy”, 2013, nr 5.
- Halecki O., *U źródeł polskich uprzedzeń wobec akcji unijnej*, „Oriens”, 1933, nr 1.
- Hołodok S., *Jałbrzykowski Romuald*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 737–738.
- Karolewicz G., *Biskup Czesław Sokołowski. Rektor KUL w latach 1924–1925*, „Przegląd Uniwersytecki”, 1994, nr 1.
- Kozyra W., *Wojewodowie lubelscy wobec życia społeczno-politycznego na Lubelszczyźnie w latach 1926–1939*, „Annales UMCS”, 58 (2003) sectio F, s. 162–176.
- Lewandowski J., *Problemy unii i neounii w XIX i XX w.*, „Rocznik Białkopodlaski”, 7 (1999).
- Lubecki J., *Problem unijny i rozwój obrządku wschodnio-słowiańskiego w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe”, 1933, nr 2–3.
- Łomacz B., *Praca duszpasterska duchowieństwa neounickiego (diecezja podlaska w latach 1923–1939)*, „Nowum”, 1980, nr 5.
- Łubieński H., *Droga na wschód Rzymu*, Warszawa 1932.
- Matyska E., *Teologiczna koncepcja działalności pasterskiej biskupa podlaskiego Henryka Przeździeckiego (1918–1939)*, Siedlce 2003.
- Mironowicz A., *Rewindykacja i niszczenie prawosławnych obiektów sakralnych na terenie II Rzeczypospolitej*, „Elpis”, 8 (2006) nr 13–14, s. 17.
- Mróz M., *Henryk Przeździecki biskup podlaski wobec mniejszości narodowych: ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918–1925 (wybrane zagadnienia)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 57 (1988) nr 910: Historia, s. 35–57.
- Niebeliski Z. E., *Przeździecki Henryk*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, Lublin 2012, kol. 719–721.

- Papierzyńska-Turek M., *Akcja neounijna i kontrowersje wokół rozumienia polskiej racji stanu*, „*Studia Religioznawcze*”, 1984, nr 19.
- Podręczna encyklopedia kościelna*, red. S. Gall, J. Niedzielski, H. Przeździecki i in., t. 1–2, 5–6, 7–8, 9–10, 19–20, 21–22, 27–28, Warszawa 1904–1912 (hasła: *Akademia duchowna rzymsko-katolicka w Petersburgu; Dziekani w Polsce; Katechumenat; Andrzej, apostoł św.; Augustyn św.; Ignacy Loyola św.; Barnaby św. list; Cierniowa korona; Dekalog; Casus conscientiae; Casus reservati; Cenzura teologiczna; Bałwochwalcstwo; Cnota; Grzech; Augustynizm i szkoła augustyńska; Awerroes i awerroizm; Monizm; Artykuł wiary; Katechetyka; Katecheza*).
- Proczek Z., *Jerzy Matulewicz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1228–1230.
- R[yster] J., *J E ks. dr Henryk Przeździecki*, „*Wiadomości Diecezjalne Podlaskie*”, 1918, nr 1, s. 2–6.
- Rzemieniuk F., *Kościół katolicki obrządku bizantyńsko-słowiańskiego (neunia)*, Lublin 1999.
- Sobolewski Z., *Imię Twoje wysławiamy. Dzieje diecezji siedleckiej (1818–2018)*, Siedlce 2017, s. 108–111.
- Stępień S., *Nowa unia kościelna. Obrządek bizantyńsko-słowiański*, w: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, red. tegoż, Przemyśl 1994.
- Stopniak F., *Przeździecki Henryk Ignacy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, 68–70.
- U[rban] J., *Śp. Biskup Henryk Przeździecki*, „*Oriens*”, 1939, nr 3, s. 94.
- Walewander E., *Pedagogia katolicka w diecezji lubelskiej 1918–1939*, Lublin 2007.
- Wyczawski H., *Ruch neounijny w Polsce w latach 1923–1939*, „*Studia Theologica Varsoviensia*”, 1970, nr 1.